

завдяки усвідомленню людиною себе як особистості, завдяки усвідомленню сенсу свого буття відіграють свою значною мірою визначальну роль у становленні молодої людини як фахівця. На основі засвоєння основних ідей зі світової історичної скарбниці філософії, усвідомлення світоглядної та методологічної значущості основних принципів, законів та категорій, кожна людина здатна оновлювати, доповнювати свою власну філософську концепцію, трансформувати свої власні позиції у відповідь на виклики сучасного життя. Для цього потрібно осмислити та навчитись захищати вищі моральні та естетичні цінності свого буття, запроваджувати у своєму власному оточенні принципи етики ділового спілкування, сприяти підвищенню своєї логічної культури.

Можна стверджувати, що філософія відкрита для всіх, і кожна людина тією або іншою мірою філософує, однак дійсне оволодіння нею – це глибока й систематична робота мислення, вимагає певного настрою душі, коли в значущих явищах ми вбачаємо закони гармонійного та розумного устрою буття і розуміємо своє дійсне місце в межах світового цілого.

Отже, стратегічним завданням реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

- національної ідеї вищої школи, зміст якої полягає у збереженні й примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави України, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;

- розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Адже Україна має високий показник освіченості громадян, який становить 98 %. Тут ми маємо

очевидне протиріччя між таким людським потенціалом й темпами економічних перетворень в країні. Водночас необхідно враховувати при цьому не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально-психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилися в системі вищої освіти, пов'язані насамперед із розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;

- назріла необхідність суттєво скоригувати спрямованість освітнього процесу. Світ вступив у період, коли зміна ідей, технологій, знань відбувається швидше, ніж зміна поколінь людей. Звідси очевидно, що навчити дитину на все життя не можна, тому не треба зводити навчання лише до засвоєння учнем чи студентом певної суми знань. Окрім цієї функції навчального процесу з'являється завдання навчити самостійно навчатися, оволодівати новою інформацією, виробити в учня, студента життєво важливі для нього компетенції. Освіта повинна готувати людину, здатну сприймати зміни, творити їх, розцінювати змінність як органічну складову власного способу життя. Інноваційний характер сучасної цивілізації та сучасної економіки потребує людину інноваційного типу, яку може сформувати лише інноваційна за своєю сутністю освіта;

- модернізацію вищої освіти треба розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у тому числі європейських.

1. Базалук О. Філософія освіти: [навчальний посібник] / О. Базалук, Н. Юхименко. – К.: Кондор, 2010. – 161 с. 2. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – К., 2003. – 416 с. 3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. – К., 2002. – 24 с. 4. Ніколаєнко С. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку / С. Ніколаєнко // Вища школа. – 2005. – № 1. – С. 13–30. 5. Подольська Є. А. Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті / Є. А. Подольська, В. М. Назаркіна, А. О. Яковлев. – Харків: Ви-во НФАУ, 2002. – 326 с.

УДК 316.776.4

Сергій Терепищій

Освітні послуги в контексті головних глобалізаційних тенденцій

У статті досліджуються головні тенденції сучасної зарубіжної та вітчизняної освіти. Базуючись на дослідженнях в сфері філософії, педагогіки, економіки та політології, автор аналізує нову роль вчителя та учня в системі освітніх послуг. У ході дослідження розкриваються головні протиріччя у процесі проникнення явищ глобалізації в національні педагогічні структури. Освіта ж, в цьому випадку інтерпретується передовсім як засіб двосторонньої взаємодії в умовах інтегрованого мультикультуралізму.

Ключові слова: глобалізація, освітні послуги, мультикультуралізм, традиція, інновація, інтеграція.

The article investigates the main trends in the modern foreign and national education. Based on researches in the field of philosophy, pedagogy, economics and political science the author examines the new role of a teacher and a student in the educational system. The study revealed some major contradictions in the process of penetration of the phenomena of globalization into national educational system. Education, in this case, is interpreted first of all as a means of bilateral interaction under conditions of integrated multiculturalism.

Keywords: Globalization, Educational Services, Multiculturalism, Tradition, Innovation, Integration.

Уніфікаційні процеси в світовому соціоекономічному співтоваристві набули характеру безповоротного та необхідного явища. Навіть ізольовані дотепер країни соціалістичному табору, в тому числі Китай, характеризуються з недавньої пори відкритістю до економічних та культурних взаємодій. Планетарний обмін веде за собою закономірні явища утворення нових структур та моделей життєдіяльності, спільних цінностей, варіантів ведення політики тощо.

У наукових словниках XXI століття доволі буденним стало поняття глобалізації, що універсально пояснює усю сукупність інтеграційних перетворень в різних сферах суспільного буття. Саме слово набуло своєї популярності ще 35 років тому, на початку 80-их років XX століття в Англії, і уже давно використовується по всьому світу та має безліч аналогів в багатьох мовах. Світова глобалізаційна структура охоплює усе більше країн земної кулі. Саме вона стимулює та формує соціальну і культурну рефлексію світового масштабу, від-

роджуючи й оновлюючи ідею єдності та взаємозалежності людства. На перший погляд, світ завжди був єдиним, але усвідомлення цієї єдності радше не було таким масштабним. В усьому потоці цих глобальних метаморфоз опиняється й Україна, чие проміжне геополітичне становище між Заходом та Сходом, не дозволяє їй оминати такі процеси.

Навіть освіта, що з огляду на власний вимір існування, реагує на соціальні зміни відносно повільно, встигла набрати ряд універсальних ознак, присутніх у багатьох інтеграційних національних системах. Перш за все, це пов'язано з тим, що освіта тісно взаємодіє з ринком праці, а отже економічний вплив на неї досить відчутний. Існувати замкнутій національній системі освіти в рамках глобальної економіки досить складно. В царині вітчизняної педагогіки та філософії освіти постійно лунає питання про те, кого саме мусить виховувати український вчитель – космополіта чи громадянина національної держави. Беручи до уваги всю дискусійність цього питання, варто, однак, пам'ятати, що сучасні уніфікаційні процеси у своєму фундаменті мають не ідею космополітизму, а цінності ліберального мультикультуралізму. А отже, метою діалектичного підходу до ідеалу громадянина, як «продукту освіти», може стати лише культурно толерантна людина.

З огляду на весь спектр проблем, що розгортається при зіткненні освіти з глобалізацією, ми закономірно відзначаємо її незмінну актуальність в нашому науково-гуманітарному корпусі. У рамках цього невеликого дослідження ми акумулюємо наші зусилля над обґрунтуванням сенсу взаємодії освіти та новітньої глобальної соціальної системи, спробуємо довести її пряме відношення до Вітчизняної системи навчання та виховання.

Філософія освіти, як галузь гуманітарного знання, є досить молодим утворенням в царині «матері всіх наук». Її виникнення пов'язане з діяльністю Джона Дьюї – одного з трьох найбільш впливових педагогів ХХ століття за версією ЮНЕСКО. Великий класик філософсько-педагогічного знання ще століття тому у своїй роботі «Школа та суспільство» з приводу зв'язку освіти з глобальним та національним суспільством зазначив наступне: «Коли школа виховає і виробить з кожної дитини нашого суспільства члена подібної маленької громади, оживить його духом служіння суспільству і забезпечить його засобами для творчої самодіяльності, тоді ми будемо мати саму тверду і найкращу забезпеченість в тому, що і широке суспільство стане більш гідним, більш приємним і більш гармонійним» [1, с. 22]. Освіта навіть в умовах повної домінації інформації над знаннями, і досі залишається чи не найголовнішою системою соціалізації. В її сфері особистість знаходить місце серед собі подібних, визначає свої морально-культурні цінності, приймає «живий» досвід минулого покоління. Лише в освіті можливе збереження зв'язку між генераціями без втрати історії мислення.

Першим і найбільш очевидним наслідком глобалізації в сфері освіти стала тенденція до підвищення її значення як на державному, так і на індивідуальному рівні. Якщо раніше, в рамках індустріального суспільства, робітник міг бути навіть не писемним, то в сучасному інформаційному просторі сфера його знань та навичок повинна рости з геометричною швидкістю. Більше того, освіта починає долати рамки елітарності та прив'язаності до певного життєвого періоду людини – виникає поняття «освіти протягом життя». Американський економіст Гордон Фрідман з цього приводу слушно зазначив: «Уряди більшості країн світу прийшли до усвідомлення того, що освіта відіграє таку ж важливу роль

у питаннях забезпечення конкурентоспроможності їх національних економік, як і багато інших показників, в результаті чого питання про якість освіти стрімко перетворився на один з найбільш важливих питань світового порядку денного» [9]. Саме з залученням освіти в вимір світових уніфікаційних реалій вона починає детермінуватись аналогічними законами ринкової економіки як і виробництво послуг. По суті, конкуренція визначає доречність існування того чи іншого навчального закладу.

Уже згадана нами залежність освіти від ринків праці, призводить до ланцюгової реакції між економікою національних держав та їх гуманітарною політикою. Освіта, особливо вища та середньо-спеціальна ланки, аби мати шанси окупитися та забезпечити сталий розвиток соціуму, має пристосовуватися до нових вимог часу, інколи ці вимоги навіть суперечать моральному вибору. «У зв'язку із зміною структури комерційних ринків, появою Інтернету і відкриттям кордонів багато робітників можуть тепер переміщатися в пошуках роботи по всій земній кулі, а інноваційні технології можуть з'являтися в будь-якій державі, а не тільки в високорозвинених індустріальних державах» [9]. Комунікативна складова, відтепер займає центральне місце в структурі навчання і виховання. Особистість вирвана з контексту сучасної освіти має досить низькі шанси реалізувати себе на прогресивних ринках Європи, Америки чи Азії.

Зв'язок глобалізації з освітою ґрунтується також на імплементації нових технологій в процес навчання. Виникнення мережі Інтернет, застосування інтерактивних методів викладання та контролю, візуальні технології утворюють широкий сегмент посередництва між навчальними інституціями та особистістю, який дає змогу скоротити дистанції між споживачем освітніх послуг та їх виробником. Звичайно, фізична присутність студента або учня на заняттях і досі залишається однією з домінуючих форм навчання, але наявність таких засобів дозволяє налаштувати зв'язок між реципієнтом та транслятором знань ще до того як відбудеться їх матеріальна зустріч. Так навіть в Україні введення можливості електронної реєстрації для проходження Зовнішнього Незалежного Оцінювання є одним з яскравих прикладів поступової втрати необхідності бути прив'язаним до території проживання. Американський дослідник індійського походження С. Чінамай досить влучно показує значення технологічного посередництва в глобалізаційному впливі на освіту. «Для впровадження технологій та новітніх зв'язків, для того аби вони були успішними і виховували суспільство, як студенти так і викладачі повинні бути технологічно грамотними. Комунікаційні технології пропонують нові виклики для студентів усіх здібностей, адже вони можуть обговорювати питання, що становлять інтерес з їхніх однокурсників з усього світу, таким чином, розробка комунікативних навичок, сприяє формуванню взаєморозуміння між країнами та культурами» [8, с. 3]. В цьому моменті дослідник зумів показати двобічність зв'язку між глобалізацією та освітою – освітня система не просто залежна від глобальних тенденцій, але й сама є засобом їх утворення. В цих умовах відкривається визначальне значення вищої освіти, яке базується на інтеграції світової інтелігенції, зокрема науковців, в одне глобальне співтовариство, об'єднаних спільною метою осіб.

Роль освіти найбільш швидко відображається на економічних показниках її вищої структурної ланки. Так, загальні тенденції грошового забезпечення вишів зміщується від державного до приватного капіталу. Це демонструє зацікавленість та далекоглядну прибутковість освіти з точки

зору підприємництва та вільної торгівлі. Особливого розповсюдження цей тренд набув у 90-их роках ХХ століття. «Під впливом глобалізації ринкових сил, мала місце загальна тенденція до зниження державного фінансування вищої освіти на душу населення, в той час, коли в освітній системі загалом спостерігався все ще зростаючий вектор присутності державних фінансів у сферах початкової освіти та освіти «протягом життя». Тягар фінансування вищої освіти, в даний час зміщується все більше і більше на плечі людей, що платять за її використання. Навіть державні університети все більш фінансуються з неурядових джерел, зокрема, через оплати студентського навчання та інші виплати, пожертвування, отримані від випускників, та з прямої оплати бізнесом послуг, що надаються університетами» [8, с. 4]. У сфері вищої освіти зв'язок ринку праці та прибутку інститутів простежується найкраще, це закономірний наслідок «виживання» університетів, які для збереження власного існування подекуди змушені жертвувати власною ідентичністю. Саме так змінюються кількості факультетів та спеціальностей в провідних ВНЗ Європи, виникають програми для привернення уваги закордонних студентів, що привносять вагому долю капіталу в структуру сучасної «глобалізованої» освіти.

У системі нижчих ланок освіти вплив планетарної уніфікації простежується більше на дидактичному рівні. Зміст початкової освіти трансформується під потреби інтеграційного суспільства. Зростає кількість годин присвячених вивченню іноземних мов, спеціалізоване навчання учнів починається в більш ранньому віці, з'являється велика кількість навчальних закладів I-III ступенів окремого профілю.

У січні 1998 року відомий французький дослідник тенденцій сучасної освіти Жак Холак, оприлюднив свою доповідь під назвою «Освіта та глобалізація». У ній науковець розглядає головні виклики з якими стикаються навчальні системи більшості прогресивних та менш розвинутих країн при зустрічі з інтеграційною необхідністю. «Для вирішення проблем, пов'язаних з глобалізацією, видається необхідним підготувати осіб для робочих місць, на яких обов'язки постійно міняються, де вертикальне управління замінюється мережевим, де інформація проходить через численні і неофіційні канали, де ініціативність важливіша ніж покірність, і де стратегії особливо складні, оскільки з розширюються ринки за межами національних кордонів» [10, с. 2]. В таких умовах головним предметом вивчення в сфері освіти учнів та студентів має стати предмет адаптації до нових навичок, дій та інформації. Освіта, в її ортодоксальному розумінні просто не здатна забезпечити в сучасних умовах людину усім необхідним обсягом знань. З кожним днем навіть нові навчальні програми застарівають, реципієнт, випускаючись з «вишу», мусить знову навчатися. «Тому освіта повинна допомогти людям виконувати завдання для яких вони спочатку не були навчені, підготуватися їх до нелінійної кар'єрної траєкторії, поліпшити їх командні навички, щоб мати змогу використовувати інформацію незалежно один від одного, щоб розвинути їх здатність до імпровізації, як до їх власної творчості, і, нарешті, закласти основу комплексного мислення пов'язаного з суворими реаліями практичного життя» [10, с. 2].

Педагогічна діяльність в контексті її загального відношення до добробуту споживачів освіти в цьому випадку набуває ледь не месіанського значення. Педагог отримує ознаки тренера з розвитку; його дидактичні практики направлені на психологічне становлення творчої особистості,

здобуття спочатку нею загально-пізнавальних якостей, а лише потім спеціалізованих в вигляді самоосвіти. В цьому полягає парадокс сучасної освіти: з одного боку виникла необхідність у набутті учнями та студентами загально особистісних якостей, а з іншого практика показує перехід до строго спеціалізованої освіти на ранніх стадіях людського розвитку, коли креативність ще не встигає сформуватися в повній мірі.

Виникає необхідність переосмислити сенс вчительської діяльності в системі взаємовідносин «людина-освіта-суспільство». З приводу Холак виділяє три значних новоутворення, які можуть позитивно повпливати на реабілітацію «вічно запізненої» освіти: «Необхідно змінити роль вчителів: в цілях підготовки незалежних людей, які здатні вистежити інформацію, її обробити та інтерпретувати, вчителі повинні переглянути свої методи навчання, і перейти від ролі мовця до ролі гіда. Для цього було б важливо спиратися на нові інформаційні та комунікаційні технології, які вони повинні водночас пояснювати і використовувати в навчальному процесі. Ця еволюція має на увазі, що: (я) вони мають певну свободу в різних областях, таких як методи навчання, організація класної кімнати і графіків, можливість адаптації вчення з індивідуальними потребами і т. д. (II) вони мають бути підготовленими в контексті нових інформаційних технологій, і що у них повинно бути необхідне обладнання під рукою, і (III) їх зарплата має індексуватися відповідно до критеріїв ефективності і на основі регулярних оцінок» [10, с. 3]. Ці твердження демонструють наскільки впевнені окремі західні науковці в доцільності прилаштування усіх аспектів освітньої системи до викликів ринкової економіки, у тому числі і вчителів.

Підсумовуючи вище сказане, роль педагога в сучасній структурі навчання і виховання мусить змінитися у відповідності до вимог ринкових відносин. Позиція вчителя загальної школи, навіть в США, залишається досить маргіальною та архаїчною. Можна виділити чотири головних сегменти викладацької практики в яких реформи є необхідними:

– Простір для педагогічної творчості. Не дивлячись на значну увагу вітчизняної педагогіки до цього питання, той простір та час який має вчитель на розробку оригінального методичного та дидактичного матеріалу є досить вузьким. В умовах по годинній оплаті праці, коли робота працівника освіти фактично інтерпретується як репродуктивна, не може бути й мови про мінімальну творчу мотивацію. Крім того, будь-яка творчість мусить реалізовуватися в вигляді проекту, що має можливість бути реалізованим за державні або ж приватні кошти.

– Робота в контексті досягнень новітніх технологій. Комп'ютеризація освітнього процесу, що мала місце в сучасній системі освіти носила здебільшого характер екстраординарної трендової події, без якісного впливу на освітній процес. Педагог повинен відчувати себе в умовах коли використання новітніх технічних засобів та демонстрація їх можливостей учням стане необхідною. В цьому аспекті важливим є перелаштування освітніх програм під ці технології. Відхід від гегемонії підручника та тексту в системі проходження більшості курсів.

– Залежність благополуччя вчителя від результатів його роботи. Нововведення, що пов'язане з градацією заробітної праці робітника освіти у відповідності до досягнень його учнів, вихованців чи студентів забезпечить більш глибоку вмотивованість, престижність та здорову конкурентність в

сфері педагогічних кадрів. При цьому такі перетворення повинні мати регулярний характер.

– Освіта педагога протягом життя. Це нововведення стосується не дидактичних чи методичних навичок сучасного вчителя, а, власне, наявного постійно поповнюваного багажу знань в своїй спеціалізації та загальнонаукового розвитку. Нові данні в освітній процес мусять потрапляти на заняття не лише в посередництві змін до освітньої програми (яка досить повільно реагує на таку необхідність), але й через особистий пошуковий досвід педагога, нехай навіть суто репродуктивний.

Усі ці вимоги сучасності не є до кінця реалізованими в жодній з країн світу, на разі освіта перебуває на роздоріжжі традиції та інновації, і остаточний вибір зробити досить важко. Адже, в радикальному сценарії подій можлива навіть смерть університету як головного осередку вищої освіти.

Перед українським суспільством проблем стоїть ще більше. Багато із них тісно пов'язані з важкою економічною ситуацією в державі. Низька купівельна спроможність населення значно сповільнює диференціацію джерел фінансування освіти. Населення, що проживає в сфері ринкової економіки не здатне викупити навіть собівартість освітньої послуг, саме тому усе замикається у ланцюг державної залежності фінансування. Тим не менш, з виходом Закону України про Вищу освіту влітку цього року, наше суспільство стало на один крок ближче до вимог сучасності, зокрема в сфері стандартизації.

Варто усвідомити універсальне становище освіти по відношенню до тих ідеологічних проблем що нависли над нашою країною. У сформованій особистості не виникає сумнівів у своїй приналежності до певної суспільного колективу. Цілісність формування її ідентичності напряму корелюється зі станом сучасної освіти в державі. Саме тут виникає можливість через міжнародну взаємодію вийти на новий рівень якості освіти, зокрема її вищої ланки. Адже, «розвиток співробітництва у вищій освіті, пропонуючи відповіді на проблеми розвитку країни і її регіону, – це превентивні міри щодо боротьби із гуманітарною деградацією, із злиднями, соціальним розколом, відсутністю моралі та духовного збагачення суспільства. Сутність покликання освіти в потенціалі забезпечення суспільної безпеки» [6, с. 91].

З іншого боку, багато дослідників на теренах України відзначають суперечливий характер глобалізації в її відношенні до розвитку вітчизняної вищої освіти. Так, українська дослідниця Н. Скотна наголошує на можливих негативних моментах впливу економічної уніфікації на становище системи освіти в нашій державі, зокрема, вона виділяє чотири головних результати такого залучення: «культурна глобалізація вищої освіти є нерівномірним, суперечливим і складним явищем. Для країн, що не вписуються в цю модель, зокрема й для України, культурна глобалізація вищої школи матиме, ймовірно, такі наслідки:

- популяризація глобальних мультикультурних цінностей;
- посилення світового домінування євроатлантичної культури;
- поява зарубіжних освітніх провайдерів на територіях національних держав;
- втрата національної культури та ідентичності» [3, с. 81].

Як бачимо відсутність єдиної думки в питанні ефективності перетворення освіти є наслідком суперечності самого явища глобалізації, що пов'язується з наростанням впливу неолібералізму з усіма його позитивними та негативними супутниками.

Протиріччя в області зіткнення освіти з глобалізацією відкриваються в кількох векторах:

– Протиріччя між глобальними та національними можливостями. Базується на очевидній необхідності інтернаціоналізації науки та освіти, та з іншого боку на намаганні урядів більшості країн втримати науковців та молоде покоління в рамках національних кордонів.

– Протиріччя між елітними дослідженнями і масовою освітою. Полягає в тяжінні більшості університетів зберегти елітарність освіти у її зв'язку з наукою та у одночасному їх співіснуванні з інституціями, що здійснюють освітні послуги для широких мас населення.

– Протиріччя між схожістю і різноманітністю. Економічна необхідність та міжкультурні тренди роблять університети схожими між собою, у тому числі в питанні домінації англійської мови викладання. Існування різних світових рейтингів, що привертають увагу майбутніх студентів змушують керівництва ВУЗів підлаштовуватись під попит та рекламні тенденції [5, с. 15–16].

Ці протиріччя видають лише зовнішню сторону проблеми, коріниться в самій сутності зіткнення в суспільній свідомості понять традиції та інновації. Цей конфлікт вічний, як і сама зміна людських поколінь, тому не слід вважати що їх вирішення може бути здійснено найближчим часом. Адже лише у діалектичній взаємодії старого та нового народжується «практичне».

Отже, в рамках цього дослідження ми окреслили головні точки зіткнення глобалізації з освітою, показавши їхній зв'язок з сучасними проблемами нашої держави. Було наголошено на протиріччях глобалізації в педагогічному просторі більшості країн світу, яка базується на неоднозначному сприйнятті явища глобалізації загалом.

1. Дьюи Д. Школа и общество / Д. Дьюи [Пер. с англ. Г. А. Лучинского]. – М.: «Просвещение», 1994. – С. 16–24.
2. Кремень В. Філософія освіти XXI ст. / В. Кремень // Персонал. – 2003. – № 1. – С. 7–10.
3. Скотна Н. Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні / Н. Скотна // Людинознавчі студії. Філософія. – 2012. – Випуск 26. – С. 71–83.
4. Скотт П. Глобалізація и университет / П. Скотт // Вестник «AlmaMater». – 2000. – № 4. – С. 3–8.
5. Фролов А. Глобалізація высшего образования: противоречия и новации / А. Фролов // Вестник «AlmaMater». – 2011. – № 1. – С. 14–19.
6. Човган І. В. Перспективи глобалізації вищої освіти України / І. В. Човган // ЧПУ. Наукові праці. «Політологія». – 2011. – Вип. 150, Т. 162. – С. 88–91.
7. Atkinson R. D., Ezell S. The Case for a National Manufacturing Strategy [Internet-resource]; ITIF. – Mode of access: <http://www.itif.org/files/2011-national-manufacturing-strategy.pdf>.
8. Chinnammai S. Effects of globalization on education and culture / S. Chinnammai // Materials of the ICDE International Conference. – 2005. – #5. – P. 2–6.
9. Freedman G. Unlocking the Global Education Imperative Core Challenges & Critical Responses [Internet-resource] / Educational researches center «Blackboard». – Mode of access: http://blackboard.com/blackboard/gordon_freedman.
10. Hallak J. Education and globalization / J. Hallak // IIEP Newsletter. – 1998. – Vol. XVI, No. 2. – P. 1–6.